

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O'ZBEKISTON DAVLAT JAHON TILLARI UNIVERSITETI

“TASDIQLAYMAN”
O'zDJTU rektori v.v.b.
B.G. Kulmatov

2023-yil

KASBIY (IJODIY) IMTIHONLAR DASTURI
VA BAHOLASH MEZONLARI

ONA TILI VA ADABIYOTI
(KO'ZI OJIZLAR UCHUN)

TOSHKENT-2023

Dastur O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'quv-uslubiy kengashi
majlisida ko'rib chiqilgan va ma'qullangan. 2023-yil " 22 " 06 dagi _____
" 10 " sonli bayoni

Tuzuvchilar: O'zDJTU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasini mudiri,
p.f.f.d. (PhD) Salisheva Zilola
O'zDJTU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasini dotsenti,
f.f.n. Mo'minova Oydin

Taqrizchilar: O'zDJTU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasini dotsenti,
f.f.n. Avlakulov Yashnarbek

O'zDJTU o'zbek tili va adabiyoti kafedrasini katta
o'qituvchisi Po'latova Dilfuza

O'zbek tili

Til va jamiyat. Tilning jamiyat taraqqiyotida tutgan o'rni. Tilning aloqamunosabat vositasi sifatidagi ahamiyati. Dunyo tillari. Til oilalari.

Fonetika. Nutq tovushlari va ularning tasnifi. "Fonema", "urg'u", "bo'g'in", "takt" tushunchalari. Fonetik o'zgarishlar: tovush almashuvi, tovush tushishi, tovush ortishi.

Orfoepiya. Talaffuz me'yorlari. Orfoepiya me'yorlari asosidagi tovush o'zgarishlari: assimilyatsiya, dissimilyatsiya, metateza.

Orfografiya. Imlo qoidalari. Fonetik yozuv, morfologik yozuv, shakliy yozuv qoidalari.

Grafika. Tovush va harf munosabati. Yozuv tarixi. Lotin yozuvi asosidagi yangi o'zbek alifbosi.

Leksikologiya. So'z va ma'no. Lug'aviy ma'no va grammatik ma'no. O'z ma'no va ko'chma ma'no. Bir ma'noli (monosemantik) va ko'p ma'noli (polisemantik) so'zlar. So'z va leksema. So'zning shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari: shakldoshlik, ma'nodoshlik, zid ma'nolilik, paronimlik hodisalari.

Tarixiylik jihatdan o'zbek tili leksikasi. Tarixiy so'zlar, arxaizmlar, neologizmlar.

O'zbek tilining lug'at boyligi. Qo'llanish doirasiga ko'ra o'zbek tili leksikasi. Adabiy tilning ijtimoiy hayotdagi o'rni. Hududiy chegaralangan so'zlar: lahja, sheva tushunchalari. Ijtimoiy chegaralangan so'zlar: argo va jargonlar. Termin(atama)lar. Terminologiya (atamashunoslik).

Lug'at boyligining ortib borishi usullari: ichki manba va tashqi manba. Olinma so'zlar.

Barqaror birikmalar: maqol-matallar, iboralar, hikmatli so'zlar (aforizmlar).

Leksikografiya. Lug'at va uning turlari. Ensiklopedik lug'atlar. Filologik lug'atlar.

Morfemika. So'z tarkibi, O'zak morfema va affiksial morfema. Affiksial morfema (qo'shimchalar)ning vazifasiga ko'ra turlari: so'z yasovchi va shakl yasovchi (lug'aviy shakl yasovchi, sintaktik shakl yasovchi) qo'shimchalar.

Grammatika: morfologiya va sintaksis. Morfologiya – so'z turkumlari, grammatik shakl, grammatik ma'no haqidagi bo'lim sifatida.

So'z turkumlari. To'plam va tasnif.

Mustaqil so'z turkumlari. Ot va uning morfologik xususiyatlari. Otlarning lug'aviy shakllari: ko'plik, kichraytirish-erkalash shakllari. Otlarning munosabat shakllari: kelishik va egalik qo'shimchalari.

Sifat. Sifat darajalari. Asliy sifat va nisbiy sifat. Tub va yasama sifatlar.

Son. Miqdor son va tartib son. Hisob (o'lchov) so'zlari.

Olmosh. Olmoshning ma'no turlari. Kishilik olmoshlari. Ko'rsatish olmoshlari. O'zlik olmoshi. So'roq olmoshlari. Belgilash-jamlash olmoshlari. Bo'lishsizlik olmoshlari. Gumon olmoshlari.

Ismlar. So'zlarni turkumlarga ajratish tarixi. Ot, sifat, son, olmosh, sifatdosh, harakat nomi, taqlid so'zlarning ismlik xususiyatlari. Ismlarning munosabat shakllari.

Fe'l. Fe'llarning ma'no turlari: harakat va holat fe'llari. Tuslanish. Fe'llarda zamon, mayl, bo'lishli-bo'lishsizlik tushunchalarining ifodalanishi. O'timli va o'timsiz fe'llar. Fe'l nisbatlari. Ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi (harakat tarzi shakllari).

Ravish. Ravishning ma'no turlari. Ravishlarda kelishik va egalik shakllarining yaxlitlanib qolishi.

Yordamchi so'zlar: ko'makchi, bog'lovchi, yuklama.

Undov so'zlar. Taqlid so'zlar. Modal so'zlar.

Sintaksis. So'z birikmasi. So'z birikmasining bog'lanish usullari: boshqaruv, moslashuv, bitishuv. so'z birikmasi turlari: otli birikma va fe'lli birikma.

Gap. Gapning ifoda maqsadiga ko'ra turlari: darak gap, so'roq gap, buyruq gap, istak gap.

Gapning his-hayajon ishtirokiga ko'ra tasnifi: his-hayajon (undov) gap va his-hayajonsiz gap.

Gapning modallikka (voqelikka munosabatiga) ko'ra tasnifi: tasdiq gap va inkor gap.

Gapning tuzilishiga ko'ra tasnifi: sodda gap va qo'shma gap.

Sodda gap sintaksisi. Gap bo'laklari: gapning bosh bo'laklari. Kesim: ot-kesim va fe'l-kesim. Murakkab ot-kesim. Bog'lama. Murakkab ot-kesim va ega o'rtasida tirening ishlatilishi. Ega. Ega ishtirokiga ko'ra sodda gap tasnifi: egasi mavjud gaplar va egasi mavjud bo'lmagan gaplar. Egasi yashiringan gaplar. Egasi (shaxsi) topilmas gaplar. So'z-gap. Atov gap.

Gapning ikkinchi darajali bo'laklari: hol, to'ldiruvchi, aniqlovchi.

Gapning uyushiq bo'laklari: uyushiq kesim, uyushiq ega, uyushiq hol, uyushiq to'ldiruvchi, uyushiq aniqlovchi. Uyushmagan aniqlovchi.

Gapning ajratilgan bo'laklari. Ajratilgan kesim, ega, hol, to'ldiruvchi, aniqlovchi.

Gap bo'laklari bilan grammatik munosabatga kirishmaydigan bo'laklar: kiritma, kiritma gap, undalma.

Sodda yig'iq gap. Sodda yoyiq gap. To'liq gap va to'liqsiz gap. Gap bo'laklari tartibi. Inversiya.

Qo'shma gap sintaksisi. Qo'shma gap tarkibidagi sodda gaplarni bog'lovchi vositalar.

Qo'shma gapning tarkibidagi sodda gaplarni bog'lovchi vositalar xarakteriga ko'ra turlari: bog'langan qo'shma gap, ergashgan qo'shma gap, bog'lovchisiz qo'shma gap. Havola bo'lakli gap. Qo'shma gapning sodda gap bilan ma'nodoshligi.

Murakkab qo'shma gaplar: bir necha ergash gapli qo'shma gaplar, bir necha bosh gapli qo'shma gaplar, aralash turdagi qo'shma gaplar, qismlari uyushgan qo'shma gaplar.

Ko'chirma gapli murakkab qo'shma gap.

Uslubiyat. Nutq uslublari: so'zlashuv uslubi, rasmiy-idoraviy uslub, ilmiy uslub, ommabop uslub, badiiy uslub.

Matn va uning turlari: ma'lumotnoma matn va ijodiy-tavsifiy matn. Insho matni va uning turlari.

Punktuatsiya. Tinish belgilarining qo'llanilishi.

Adabiyot

Adabiyot – soʻz sanʼati. Adabiyotshunoslikning tarkibiy qismlari: adabiyot nazariyasi, adabiyot tarixi, adabiy tanqid.

Adabiyot nazariyasi. Adabiy turlar va janrlar. Lirik tur (sheʼriyat), epik tur (nasr), dramatik tur.

Sheʼriy janrlar: gʻazal, mustazod, masnaviy, ruboiy, tuyuq, qitʼa, fard (muammo), chiston (lugʻz), munozara, tarkibband, tarjiʼband, qasida, marsiya. Musammatlar: musallas, murabbaʼ, muxammas, musaddas, musabbaʼ, musamman, mustasneʼ, muashshar. Zamonaviy sheʼriy janrlar: sonet, oq sheʼr, sarbast, erkin sheʼr, toʻrtlik.

Sheʼriy (badiiy) sanʼatlarning tasvir yaratishdagi oʻrni. Mubolagʻa, tafrit (litota), tashbeh, talmeh, tajnis, iyhom, tazod, ishtirok, husni taʼlil, tamsil, irsoli masal, jonlantirish, istiora, tanosib, kitobat (harf), tarseʼ, tardu aks sanʼatlari. Portret, peyzaj, allegoriya, alliteratsiya, epifora, epitet usullari.

Sheʼr tizimi: barmoq vazni va aruz vazni.

Epik tur (nasr): katta hajmdagi epik asarlar, oʻrta hajmdagi epik asarlar, kichik hajmdagi epik asarlar. Roman va uning turlari. Qissa, hikoya, ertak.

Dramatik tur: drama, komediya, tragediya. Drama va uning turlari.

Adabiyot tarixi.

Xalq ogʻzaki ijodi. Xalq ogʻzaki ijodi janrlari. Mehnat qoʻshiqlari.

Adabiyot tarixini davrlashtirish. Islomgacha boʻlgan turkiy adabiyot (VIII).

Eng qadimgi yodgorliklar: Oʻrxun-Enasoy obidalari. “Avesto”.

Islom davridagi turkiy adabiyot (VIII-XVII asrlar).

Ilk uygʻonish davri adabiyoti: Muhaddislar. Imom Ismoil al-Buxoriy.

Qomusiy olimlar: Al-Xorazmiy, Ahmad Fargʻoniy, Farobiy, Beruniy, Ibn Sino.

Ilk uygʻonish davridagi yozma yodgorliklar. Yusuf Xos Hojib. “Qudagʻu biligʻ”, Mahmud Qoshgʻariy. “Devonu lugʻoti-t-turk”. Ahmad Yassaviy. “Hikmatlar”. Ahmad Yugnakiy. “Hibat-ul-haqoyiq”. Nosiriddin Burhoniddin Rabgʻuziy. “Qisasi Rabgʻuziy”.

Uygʻoniy davri adabiyoti: Xorazmiy. Atoy. Sayfi Saroyi. Lutfiy. Alisher Navoiy. Hayoti va ijodi. “Xazoyin-ul-maoniy”, “Xamsa”.

Zahiriddin Muhammad Bobur. Hayoti va ijodi. “Boburnoma”.

Xonliklar davri oʻzbek adabiyoti. Turdi Farogʻiy ijodi. Mashrab lirikasi. Gulxaniy. “Zarbulmasal”. Uvaysiy hayoti va ijodi. Nodira lirikasi. Munis hayoti va ijodi. Ogahiy lirikasi. “Taʼviz-ul oshiqin”.

Yangi davr oʻzbek adabiyoti (XIX asrning 60-yillaridan):

- maʼrifatparvarlik adabiyoti: Avaz Oʻtar, Komil Xorazmiy, Furqat, Zavqiy, Muqimiy;
- jadid adabiyoti: Behbudiy, Fitrat, Avloniy, Hamza, Choʻlpon, Abdulla Qodiriy;

- sho'rolar davri adabiyoti: G'afur G'ulom, Oybek, Abdulla Qahhor, Hamid Olimjon, Mirtemir, Zulfiya, Shuhrat, O'tkir Hoshimov, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov.
- mustaqillik davri o'zbek adabiyoti.

KASBIY (IJODIY) IMTIHON NATIJALARINI BAHOLASH MEZONI

Ijodiy imtihon ko'p balli yagona baholash tizimi bo'yicha baholanadi.

Ijodiy imtihonni baholashda quyidagi mezonlardan kelib chiqiladi:

1. Abituriyentning javobi 5 ("a'lo")ga baholanishi uchun:

- mavzuning mohiyatini to'g'ri anglagan bo'lishi, ijodiy mulohazalar asosida yoritishi;
- mavzuni mustaqil fikr asosida bayon qilishi;
- fakt va misollardan o'rinli foydalanib, to'g'ri xulosalar chiqara olishi;
- mavzu doirasidagi barcha masalalarni qamrab olishi;
- talab darajasidagi filologik va ijtimoiy-siyosiy bilimga ega bo'lishi;
- nutqi ravon bo'lib, fikrini adabiy tilda ta'sirchan ifodalay bilishi zarur.

2. Abituriyentning javobi 4 ("yaxshi")ga baholanishi uchun:

- mavzu mohiyatini atroflicha, ijodiy yondashuv asosida yoritishi;
- mustaqil fikrlashga intilishi;
- fikrlarning izchil ifodalash qobiliyatiga ega bo'lishi;
- nutqida mantiqiylik, ravonlik, obrazlilik ko'zga tashlanib turishi;
- manbalardan, fakt va misollardan o'rinli foydalana olishi;
- filologik va ijtimoiy-siyosiy savodxonligi yetarli bo'lishi;
- fikrini adabiy tilda to'g'ri, maqsadga muvofiq ifodalay bilishi lozim.

3. Abituriyentning javobi 3 ("qoniqarli")ga baholanishi uchun:

- mavzu mohiyatini chuqurroq ochib berishi, notiqlik qobiliyati sezilib turishi;
- so'z san'ati va nutq madaniyati haqidagi tasavvuri qoniqarli darajada bo'lishi;
- so'zni bir qadar nozikroq idrok eta bilishi, fikrni izchil ifodalashga intilishi;
- fikr bayoni va uslubi ravon, mantiqiy bo'lishi;
- fakt va misollardan to'g'ri foydalanib, to'g'ri xulosalar chiqara olishi;
- fikrini adabiy tilda ifodalashga intilishi kerak.

4. Abituriyentning javobi quyidagi hollarda 2 ("qoniqarsiz")ga baholanadi:

- mavzu mohiyati yetarli darajada ochilmasa;
- tilshunoslik bo'limlari va adabiyot haqida muayyan tasavvurga ega bo'lmasa;

- fikrni ifodalashda g'alizlik uchrashi;
- abituriyentning mavzu yuzasidan tasavvuri yuzaki bo'lsa;
- fikrlash doirasi tor bo'lsa;
- fikr bayoni izchil bo'lmasa;
- nutqida ravonlik, mantiqiy muvofiqlik kuzatilmasa qoniqarsiz baholanadi.

Apellatsiya komissiyasi tarkibi va uning faoliyatini tashkil etish

Apellatsiya komissiyasi imtihon komissiyasi faoliyatini yo'lga qo'yilishi bilan bir paytda 2023/2024-o'quv yili qabul komissiyasi tomonidan tashkil etiladi.

Abituriyent imtihon natijalari e'lon qilingan kundan boshlab, 24 soat ichida apellatsiya komissiyasiga murojaat etishi shart. Aks holda ko'rsatilgan muddatdan o'tib qilingan murojaat inobatga olinmaydi.

Apellatsiya komissiyasi abituriyentlar tomonidan bildirilgan og'zaki va yozma murojaatlariga javob beradi.

Abituriyent tomonidan bildirilgan murojaatni ko'rib chiqadi va 24 soat ichida xulosalarni ma'lum qiladi.